

Ojczyzna – naczelną wartość krajoznawstwa

*Gniezno! Gniazdo Lechitów! Kiedy twoje wieże
Dalekiego pielgrzyma żrenica dostrzeże,
Serce bije gwałtownie, głowa mu się mroczy,
I tę niespodziewanie nabiega na oczy.*

*Gniezno! skąd rój w Piastowskim wychowany ulu,
Osiał na nowej barci przy matce, przy królu
A potem się rozleciał szeroko, daleko,
Siadł nie nad jedną górą, nie nad jedną rzeką,
Ale gdziekolwiek ulepił plaster miodu i wosku,
Z Gniezna błogostawieństwa poprosił po synowsku!
A chociaż rój swawolny czasem się rozbuła,
Potem się opamięta i wybierze króla,
Póty za matką barci, za pana go nie zna,
Póki jej nie przeżegna wielki bartnik z Gniezna.*

*Nasi Chrobrzy i Wielcy, nasi władcy starzy,
Brali swoją potęgę z gnieźnieńskich ołtarzy...*

(Władysław Syrokomla: Gniezno, 1858)

Mówić w Gnieźnie o Ojczyźnie jako naczelną wartości krajoznawstwa to zadanie tyleż fascynujące, co trudne. Fascynujące, bo ma miejsce na forum V Kongresu Krajoznawstwa Polskiego, w pierwszej stolicy Polski, mieście św. Wojciecha i ustanowionej przez papieża Sylwestra II metropolii, w wigilię stuleci i mileniów, po pamiętnych obchodach 1000-lecia Zjazdu Gnieźnieńskiego. Przypuszcza się, że dla potrzeb związanych z powołaniem niezależnej metropolii stworzona została nazwa Polski, która wcześniej nie występowała¹.

Gniezno jest naszą wspólną Itaką. Jak zauważa w wierszu *Odys* Leopold Staff, jeden z najwybitniejszych liryków polskich XX w. *...Każdy z nas jest Odysem, Co wraca do swej Itaki*. Warto w tym kontekście przypomnieć fragment przesłania greckiego poety Konstandinosa Kawafisa z utworu *Itaka* (tłum. Zygmunt Ku-biak):

*Jeżeli wyruszysz w podróż do Itaki
Pragnij tego, by długie było wędrowanie,
Pełne przygód, pełne doświadczeń.*

¹ H. Samsonowicz, *Rok 1000: Europa dowiedziała się o Polsce. Odprawa u Bolesława*, „Polityka” 2000, nr 10.

Okazję ku temu stwarza V Kongres Krajoznawstwa Polskiego, którego motto obrad brzmi *Krajoznawstwo źródłem tożsamości narodowej*. Dobrze się stało, że odbywa się on w miejscu, o którym Prymas Tysiąclecia mówił, że *dostojeństwo dziejów Narodu czuje się w Gnieźnie*. Dowodził też, że *jest jedna Polska! Jedna i ta sama od czasów Mieszka do czasów dzisiejszych (...)* Jedna jest Polska – wspólna matka². Tutaj – jak podkreślił podczas uroczystości 975-lecia Metropolii Gnieźnieńskiej, ks. Karol Wojtyła – *jest nasze gniazdo. Polska przez tyle stuleci rosła z tego Gniazda. Jeżeli dzisiaj do niego wracamy, to po to, ażeby wyrazić jedność z naszym początkiem – jedność, która zawsze żyła i rozwijała się, bez względu na to, jakie były koleje naszego narodu i państwa*³.

Podjęte zadanie jest trudne, bo tematyka Ojczyzny należy do tych, które są zaniedbane w edukacji i naukach o niej oraz aktywności krajoznawczo-turystycznej prowadzonej wśród dzieci, młodzieży i dorosłych przez PTTK, PTSM, ZHP i ZHR. Stanowi swoiście rozległą puszcę, trudną do przebycia.

Opracowanie to jest skromnym wkładem do szerszego, choć późno rozpoczętego w PTTK dyskursu nad istotą Ojczyzny i jej rolą w działalności krajoznawczo-turystycznej. Mam świadomość złożoności i dyskusyjności zasygnalizowanych w nim problemów.

Ojczyzna w kontekście innych wartości

O efektywności edukacji krajoznawczej dzieci, młodzieży i dorosłych mówimy wówczas, gdy jej korelaty współprzyczyniają się w optymalnym stopniu do osiągnięcia wartości⁴. Są one podstawowymi znakami orientacyjnymi przy wyborach i możliwościach aktywności w sferze edukacji, krajoznawstwa, turystyki. Wartości odgrywają rolę ważnych regulatorów zachowań dzieci, młodzieży i dorosłych. Stąd istotne jest rozpoznawanie wartości wśród uczestników edukacji krajoznawczej.

Młodzież szkolna, studenci i nauczyciele to grupy społeczne, które w równym stopniu potrzebują siebie i zabiegają o wpływ we wzajemnym współistnieniu. Co łączy a co różni te społeczności? Jakie są ich dążenia? Co jest dla nich ważne? Czy preferowane wartości przez każdą z tych społeczności znajdują się we wzajemnej opozycji, czy są do siebie przystające? Jakie miejsce wśród wartości zajmuje Ojczyzna? Aby odpowiedzieć na te pytania posłużono się badaniami eksploratywnymi. Wiodącą ich postacią stała się anonimowa ankieta. Skonstruowano ją na podstawie 276 wypracowań, które napisali uczniowie kończący: szkoły ogólnokształcące (stopnia podstawowego i licealnego), zawodowe (zasadnicze, średnie

² S. Kard. Wyszyński, *Jedna jest Polska*, Wybór z przemówień i kazań, Warszawa 1989.

³ *Gnieźno*, red. J. Tubielewicz, Bydgoszcz 1994.

⁴ K. Denek, *Edukacja krajoznawcza młodzieży*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1989, nr 1-2; K. Denek, *Wartości i cele edukacji szkolnej*, Poznań-Toruń 1994; A. Tyszką, *Kultura jest kultem wartości*, Warszawa 1999.

zawodowe i technika) pod kierunkiem nauczycieli (przygotowujących prace magisterskie z pedagogiki pod moim kierunkiem) w roku szkolnym 1997/1998. W opracowaniach tych wymieniono 64 wartości. Biorący udział w sondażu pilotażowym odpowiadali na pytanie *Jakie wartości są drogowskazami w moim życiu?* Do badań właściwych wybrano 30 z nich, które najczęściej wymieniano w ankiecie.

Oto lista tych wartości w porządku alfabetycznym:

Bohaterstwo	Patriotyzm	Talent
Bóg	Piękno	Tolerancja
Demokracja	Pieniądz	Wiara
Dobro	Praca	Wiedza
Godność	Prawda	Władza
Kariera	Przyjaźń	Wolność
Mądrość	Radość	Zadowolenie
Miłość	Rodzina	Zaradność
Ojczyzna	Seks	Zdrowie
Odpowiedzialność	Solidarność	Życie

Biorący udział w badaniach (przeprowadzono je w drugim kwartale 1999 r.) mieli z zespołu 30 wartości wybrać te 15 z nich, które apelują o swą realizację i godne są urzeczywistnienia oraz uszeregować je według stopnia ich imperatywności, czyli mocy z jaką domagają się swego urzeczywistnienia (przydzielając im rangi od 10 do 1 punkta).

Badania przeprowadzono w szkołach podstawowych: Gniezna (szkoły nr 8, 10 i 12, E. Czaja, D. Hyżak), Jankowie Dolnym, Mieścisku (I. Angelus, B. Szymkowiak), Mnichowie, Pobiedziskach (E. Czaja, D. Hyżak), Poznaniu (nr 81, M. Pawłowska), Skokach (M. Fertsch) i Szczytnikach (E. Czaja, D. Hyżak); w liceach ogólnokształcących: im. Dąbrowskiego w Gnieźnie (E. Czaja, D. Hyżak), Komisji Edukacji Narodowej w Poznaniu (M. Pawłowska), Karola Kurpińskiego we Włoszakowicach, (H. Grzesiecka); w zespołach szkół zawodowych: im. Powstańców Wielkopolskich w Bojanowie (A. Sikora), nr 4 w Gnieźnie (E. Czaja, D. Hyżak); w zespołach szkół ekonomicznych: im. Jana Amosa Komeńskiego w Lesznie (B. Tyrała), im. ks. Janusza S. Pasierba w Tczewie (B. Kamińska, E. Lewandowska)*. Informację o respondentach w podziale na typ szkoły i płeć zawarto w tabeli 1.

Z przytoczonych w tabeli 1 danych wynika feminizacja szkół ponadpodstawowych (zwłaszcza liceów ogólnokształcących) i studiów pedagogicznych (zarówno dziennych, jak i zaocznych). Przypatrzmy się wiekowi badanych. Wśród 1872 respondentów 359 (19,2%) było w wieku do 15 lat (szkoła podstawowa), 811 (43,2%) uczęszczało do szkół ponadpodstawowych. Na studiach w trybie dziennym i zaocznym było odpowiednio: 208 (11,1%) i 494 (26,4%) studentów.

Jakie wartości preferuje młodzież (szkolna i studencka) oraz nauczyciele? Zebrane wyniki badań w ujęciu globalnym zgodnie z układem alfabetycznym wartości przedstawiono w tabeli 2 i na rys. 1.

* W nawiasach wskazano osoby, które prowadziły badania.

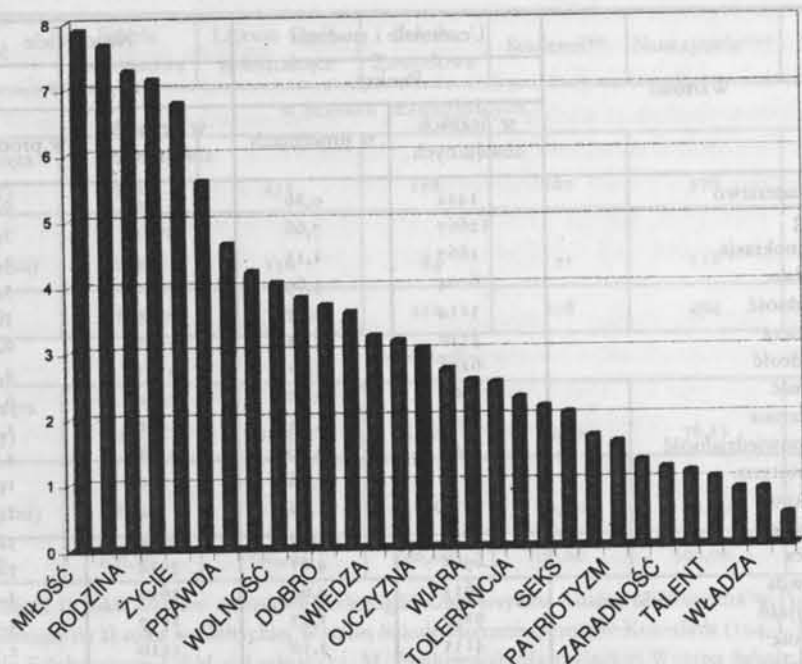
Tabela 2. Wartości preferowane przez uczniów, studentów i nauczycieli

Lp.	Wartości	Uczniowie i studenci		Nauczyciele	
		Punkty		Punkty	
		w liczbach absolutnych	w procentach	w liczbach absolutnych	w procentach
1	Bohaterstwo	1422	0,86	260	0,44
2	Bóg	12667	7,66	3071	5,18
3	Demokracja	1867	1,13	644	1,09
4	Dobro	6104	3,69	2281	3,85
5	Godność	5214	3,15	2987	5,04
6	Kariera	3520	2,13	477	0,80
7	Mądrość	6293	3,81	2591	4,37
8	Miłość	13068	7,90	3670	6,19
9	Ojczyzna	5010	3,03	926	1,56
10	Odpowiedzialność	4467	2,70	2388	4,03
11	Patriotyzm	2615	1,58	750	1,27
12	Piękno	2779	1,68	724	1,22
13	Pieniądz	5937	3,59	2024	3,41
14	Praca	6961	4,21	3014	5,08
15	Prawda	7653	4,63	2629	4,44
16	Przyjaźń	9206	5,57	2517	4,25
17	Radość	4135	2,50	1510	2,55
18	Rodzina	12010	7,26	5302	8,94
19	Seks	3397	2,05	1197	2,02
20	Solidarność	807	0,49	337	0,57
21	Talent	1725	1,04	398	0,67
22	Tolerancja	3765	2,28	1659	2,80
23	Wiara	4197	2,54	1406	2,37
24	Wiedza	5329	3,22	2425	4,09
25	Władza	1420	0,86	278	0,47
26	Wolność	6657	4,03	2227	3,76
27	Zadowolenie	2170	1,31	1170	1,97
28	Zaradność	1946	1,18	1101	1,86
29	Zdrowie	11804	7,14	5325	8,98
30	Życie	11215	6,78	3992	6,73
Razem		165360	100,00	59280	100,00

Dla łatwiejszego odczytania hierarchii wartości uporządkowano je według stopnia imperatywności w tabeli 3 i na rysunku 2.

Wartości, które uzyskiwały najwyższą liczbę punktów zarówno u nauczycieli oraz uczniów i studentów w ujęciu globalnym – to miłość, zdrowie, rodzina, Bóg, życie. Jednakże w każdej z tych społeczności zajęły nieco inne miejsca. Dla nauczycieli najcenniejszą wartość stanowi zdrowie i rodzina. Być może fakt, że tę grupę zawodową zdominowały kobiety zaważył na tak wysokim miejscu rodziny. Dla tej płci rodzina i troska o zdrowie jej członków stanowi zazwyczaj istotę życia. Ponadto nauczyciele cenią to, czego brak być może już w swym życiu doświadczyli (utrata zdrowia, rozbięcie rodziny) w myśl powiedzenia „dopiero wtedy wiesz co posiadasz, gdy to utracisz”.

Rys. 2. Wartości według stopnia imperatywności

1	MIŁOŚĆ	16	ODPOWIEDZIALNOŚĆ
2	BÓG	17	WIARA
3	RODZINA	18	RADOŚĆ
4	ZDROWIE	19	TOLERANCJA
5	ŻYCIE	20	KARIERA
6	PRZYJAŹŃ	21	SEKS
7	PRAWDA	22	PIĘKNO
8	PRACA	23	PATRIOTYZM
9	WOLNOŚĆ	24	ZADOWOLENIE
10	MĄDROŚĆ	25	ZARADNOŚĆ
11	DOBRO	26	DEMOKRACJA
12	PIENIĄDZ	27	TALENT
13	WIEDZA	28	BOHATERSTWO
14	GODNOŚĆ	29	WŁADZA
15	OJCZYZNA	30	SOLIDARNOŚĆ

U uczniów i studentów na szczycie hierarchii znalazły się miłość i Bóg. Pierwsze, zazwyczaj bardzo silne młodzieńcze uczucia, a u starszych kolegów wybór partnerów życiowych wpłynęły na tak wysoką rangę miłości. Poszukiwanie logiki i sensu otaczającego świata, odkrywanie w sobie i wokół siebie wartości duchowych wyznaczyły wysokie miejsce Boga na liście preferowanych wartości. Rodzina, podobnie jak u nauczycieli, uzyskała znaczące noty. Popularność tej

Tabela 3. Wartości według stopnia imperatywności

Lp.	Uczniowie i studenci		Lp.	Nauczyciele			
	Wartości	Punkty w liczbach		Wartości	Punkty w liczbach		
		absolutnych			procentowych	absolutnych	procentowych
1	Miłość	13068	7,90	1	Zdrowie	5325	8,98
2	Bóg	12667	7,66	2	Rodzina	5302	8,94
3	Rodzina	12010	7,26	3	Życie	3992	6,73
4	Zdrowie	11804	7,14	4	Miłość	3670	6,19
5	Życie	11215	6,78	5	Bóg	3071	5,18
6	Przyjaźń	6206	5,57	6	Praca	3014	5,04
7	Prawda	7653	4,63	7	Godność	2987	5,02
8	Praca	9661	4,21	8	Prawda	2629	4,44
9	Wolność	6657	4,03	9	Mądrość	2591	4,37
10	Mądrość	6293	3,81	10	Przyjaźń	2517	4,25
11	Dobro	6104	3,69	11	Wiedza	2425	4,09
12	Pieniądz	5937	3,59	12	Odpowiedz.	2388	4,03
13	Wiedza	5329	3,22	13	Dobro	2281	3,85
14	Godność	5214	3,15	14	Wolność	2227	3,76
15	Ojczyzna	5010	3,03	15	Pieniądz	2024	3,41
16	Odpowiedz.	4467	2,70	16	Tolerancja	1659	2,80
17	Wiara	4197	2,54	17	Radość	1510	2,55
18	Radość	4135	2,50	18	Wiara	1406	2,37
19	Tolerancja	3765	2,28	19	Seks	1197	2,02
20	Kariera	3520	2,13	20	Zadowolenie	1170	1,97
21	Seks	3397	2,05	21	Zaradność	1101	1,86
22	Piękno	2779	1,68	22	Ojczyzna	926	1,56
23	Patriotyzm	2615	1,58	23	Patriotyzm	750	1,27
24	Zadowolenie	2170	1,31	24	Piękno	724	1,22
25	Zaradność	1946	1,18	25	Demokracja	644	1,09
26	Demokracja	1867	1,13	26	Kariera	477	0,80
27	Talent	1725	1,04	27	Talent	398	0,67
28	Bohaterstwo	1422	0,86	28	Solidarność	337	0,57
29	Władza	1420	0,86	29	Władza	278	0,47
30	Solidarność	807	0,49	30	Bohaterstwo	260	0,44
Razem		165360	100,00	Razem		59280	100,00

wartości tłumaczyć można zależnością materialną wynikającą z przedłużonego okresu kształcenia. Z drugiej strony, w rodzinie realizowana jest potrzeba bezpieczeństwa, ciepła, zrozumienia, oparcia emocjonalnego. Innym ważnym źródłem wsparcia i akceptacji jest grupa rówieśnicza, przyjaciele. Stąd wyższa liczba wyboru przyjacieli niż wśród nauczycieli.

Odpowiedzialność, praca, zaradność przyniosły spodziewane wyższe wyniki u nauczycieli. Złożyło się na to doświadczenie życiowe oraz realizacja codziennych obowiązków. Mądrość i wiedza w tej grupie uzyskała też wyższą liczbę głosów. Te

wartości nauczyciele łączą z koniecznością rzetelnego wypełniania zawodowych powinności oraz ich przydatnością w codziennym życiu.

Ojczyzna zdecydowanie wyższy procent wyboru miała u uczniów i studentów. Jest to z pewnością zasługa samych nauczycieli, którzy umiejętnie łączą treści dydaktyczne swoich przedmiotów z założeniami programowymi „dziedzictwa kulturalnego w regionie”. Szkoda jednak, że sami tak małe znaczenie przywiązują do tej znaczącej wartości.

Zastanawiające jest także, iż piękno, talent i prawda są bardziej cenione przez uczniów i studentów niż nauczycieli. Mniejsze uwrażliwienie nauczycieli na te wartości jest tym dziwniejsze, iż to właśnie oni powinni wpajać swoim wychowankom dążenie do odczuwania piękna, poszukiwania prawdy i dążenie do rozwoju ich osobowości. Okazało się także, że nauczyciele wykazują wyższą deklarację na rzecz tolerancji. Wynika to między innymi z otwartej postawy wobec drugiego człowieka. Podyktowana jest ona większą dostępnością wśród nauczycieli do wiedzy z zakresu nauk społecznych.

Solidarność, bohaterstwo i demokracja nie znalazły uznania w oczach respondentów z obu grup i zajmowały jedne z ostatnich miejsc w rankingu wartości. Bliższa analiza punktacji pozwala zauważyć różnice. Bohaterstwo uzyskało wyższy wskaźnik popularności u uczniów i studentów. Osłabił blask bohaterów z ostatniej wojny i naszej najnowszej historii. Wpływ postaci z filmu i współczesnej literatury jest żywszy, ale widać pojęcie bohaterstwa trudno w dzisiejszych czasach zinterpretować. Demokracja uzyskała zbliżony wynik. Przyznanie tak małej liczby punktów wynika z faktu, że obecnie żyjemy w wolnym, niepodległym kraju. Być może jeszcze dziesięć lat temu wyniki wyglądałyby inaczej. Znakiem czasów jest znacznie wyższy u uczniów wybór takich wartości, jak kariera i władza. Wskaźnik procentowy nie jest wysoki, ale różnica w obu grupach jest istotna. To nowy model życia napływający z Zachodu wyciska swe piętno również na wyborze takich wzorców.

Znacznym czynnikiem, który różnicuje wartości jest płeć. Interesująca nas tu, na przykład, Ojczyzna zajęła 16 pozycję wśród uczennic i studentek. Uczniowie i studenci wymienili ją o cztery pozycje wyżej. Natomiast nauczycielki i nauczyciele nadali jej 23 i 18 rangę.

W badanych grupach wartości rodzinne miały wyższe preferencje u dziewcząt. Wynika to z faktu, iż w okresie adolescencji dziewczęta intensywniej dojrzewają emocjonalnie, uczuciowo i społecznie niż chłopcy i tym samym wcześniej i bardziej rzeczowo określają własne cele życiowe, edukacyjne, zawodowe i rodzinne.

Wśród dziewcząt i kobiet, studentek i nauczycielek zauważa się zbieżność wybieranych wartości. Poczesne miejsca zajęły miłość, rodzina, Bóg, zdrowie. Chłopcy, studenci i nauczyciele wybierali relatywnie zbliżone wartości, choć najwyższe miejsca w tej hierarchii uzyskały stosunkowo niższy procent. U chłopców, studentów i nauczycieli miłość znalazła się dopiero na jedenastej pozycji. Uczennice, studentki i nauczycielki wyżej umieściły prawdę i przyjaźń. Z kolei uczniowie, studenci i nauczyciele zdecydowanie więcej głosów przyznali warto-

ciom takim, jak: kariera, władza, pieniądź i talent. Jest to wynik przygotowywania przez nich do pełnienia określonych ról w rodzinie i społeczeństwie. Ta grupa badanych częściej wybierała patriotyzm, Ojczyznę, bohaterstwo. Tłumaczyć to można ich przygotowywaniem do obronności kraju, a także faktem istnienia większej liczby pozytywnych modeli w tym zakresie. Uznania nie zyskało piękno. Znalazło się ono u uczniów, studentów i nauczycieli na ostatnim miejscu. Obie grupy badanych zgodnie przyznały solidarności najmniejszą liczbę punktów. Dziewczęta, studentki i nauczycielki nie zainteresowała władza, solidarność i bohaterstwo. Wartości te w ich wyborach uplasowały się na ostatnich miejscach.

Jakie wartości preferują respondenci w zależności od wieku? Dla uczniów do piętnastego roku życia najważniejszą wartością jest rodzina. Wysokie noty uzyskały również: Bóg (8,40%), życie (7,94%), zdrowie (7,88%) i miłość (23%). Starsi uczniowie w przedziale wiekowym od 16 do 20 lat – zdecydowanie na najwyższą wartość wskazali miłość (8,40%). Następne miejsca przyznali: Bogu (7,61%), rodzinie (6,44%) oraz zdrowiu (6,29%). Porównując te dwie grupy wiekowe widoczne jest, że dla pierwszej z nich istotniejsza jest przyjaźń, bohaterstwo, życie, wiedza, wiara oraz kariera. Demokracja w tej grupie wiekowej znalazła się na przedostatnim miejscu (0,30%). Uczniowie w wieku od 16 do 20 lat wyżej ocenili tę wartość – przyznali jej 1,66%. Z kolei u licealistów jedną z najniższych wartości jest bohaterstwo (0,88%) i talent (0,88%). U piętnastolatków w hierarchii znalazły się one wyżej i wyniosły odpowiednio (1,17% i 1,64%). Wyższą moc nadali prawdzie, pracy, wolności i seksie. Respondenci w wieku od 21 do 25 lat za najważniejsze wartości uznali zdrowie, życie, rodzinę i miłość. Wyżej niż poprzednie grupy ocenili mądrość, wiedzę, odpowiedzialność i godność. Najniżej potraktowali bohaterstwo. Podsumowując można powiedzieć, że te trzy grupy wiekowe równie wysoko cenią zdrowie, rodzinę, życie, Boga i miłość. W zależności od wieku miejsca tych wartości nieznacznie przemieszczają się. Tworzą jednak peleton uznawanych wartości.

Wśród nauczycieli zaobserwowano podobną zbieżność. Dotyczy to szczególnie zdrowia i rodziny, które zajmują naprzemiennie dwa pierwsze miejsca w rankingu. Najstarsze pokolenie nauczycieli wyżej ceni wiedzę, pracę, rodzinę i Ojczyznę. Wobec tej ostatniej wartości różnica w punktacji w porównaniu z najmłodszymi nauczycielami jest dosyć znaczna (0,79% i 3,33%). Podobne rozróżnienie dotyczy patriotyzmu (0,86% i 2,30%). Najmniejsze znaczenie u najstarszych z badanych ma pieniądź, seks i kariera. Władza u żadnej z osób tej społeczności nie znalazła uznania. Młodzi nauczyciele wyższą liczbę punktów przyznali wartościom takim, jak: kariera, miłość, przyjaźń i seks. Najmniej, w porównaniu z ich starszymi kolegami, zwracali uwagę na takie wartości, jak solidarność i demokracja.

Przedstawione rezultaty badań wskazują, że uczeń, student i nauczyciel to pojęcia umowne. W procesie kształcenia osoby te stanowią dla siebie źródło rozwoju i inspiracji. Młodość uniesiona skrzydłem miłości i przyjaźni głosi pochwałę wolności. Natomiast wiek dojrzały składa hołd zdrowiu i życiu

grzejąc się przy blasku rodzinnego ogniska. Uczniowie i studenci cenią Ojczyznę w stopniu dalece wyższym niż czynią to ich nauczyciele. Ale kto nauczył młodych takiej postawy? Kto ślubował „kształcić i wychowywać młode pokolenie w duchu umiłowania Ojczyzny?” Zastanawiający pozostaje jednak fakt, że nauczyciele nie urzeczywistniają z mocą uczniów tej wartości w swym życiu. Czy umiłowanie Ojczyzny jest więc postawą służbową? Uczniowie i studenci czerpią od nauczycieli poczucie odpowiedzialności, godności, uznanie dla wiedzy i mądrości. Natomiast nauczyciele uczą się od swych młodszych uczestników procesu dydaktyczno-wychowawczego szacunku dla przyjaźni, prawdy i dobra.

Najjaskrawsze różnice wystąpiły podczas analizy wyników badań z uwzględnieniem płci ich uczestników. Pojawiła się więc kolejna konstruktywna opozycja: uczennica – uczeń, studentka – student, kobieta i mężczyzna. Niestety, silne sfeminizowanie zawodu nauczycielskiego nie pozwala w pełni wykorzystać tego zjawiska w szkole. Proces modelowania zostaje sztucznie oparty na spostrzeżeniach czerpanych z małych i dużych ekranów, rzadziej z literatury. Najtęskniej piosenka *Gdzie ci mężczyźni?* zabrzmiałaby w murach szkoły.

Poszukiwania badawcze nad wartościami zwracają uwagę na fakt, że nadszedł kres powszechnie krążących stereotypów: „polska wieś to patriotyzm i bogobożność”, „młodzi myślą tylko o przyjemnościach”, „bohaterstwo jest powszechnie doceniane” lub „jesteśmy tolerancyjni”.

Praca nad zagadnieniem wartości preferowanych przez uczniów, studentów i nauczycieli dostarczyła cennych chwil do refleksji wszystkim jej uczestnikom. Dała zadumę respondentom, badaczom natomiast – duchową radość płynącą z poznania prawdy⁶.

Współczesne rozumienie Ojczyzny

Ojczyzna ma wymiar przestrzenny, wspólnotowy i kulturowy. Pierwszy z nich obejmuje: dom, miejscowość urodzenia, strony rodzinne, region, terytorium narodowe, kraj, Europę, cały świat, niebo. Granice terytorialne Ojczyzny wiążą się z wchodzeniem jednostki we wspólnoty ludzkie takie, jak: rodzina i ród, sąsiedzi i przyjaciele, naród i ludzkość z bogactwem relacji osobowych: ojciec – matka – brat – siostra – sąsiad – ziomek – rodak – bliźni.

Ojczyzna związana jest z kulturą, jej instytucjami i wytworami w postaci języka, historii, folkloru, zwyczajami, obrzędami, sztuką. Jest nią także państwo, które dba o stosunki życia i rozwoju swych obywateli.

¹ K. Denek, *Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej*, Toruń 1999.

⁶ M. Fertsch, M. Pawłowska, *Wartości preferowane przez uczniów, studentów i nauczycieli*, (w:) *Edukacja jutra (V Tatrzańskie Seminarium Naukowe)*, red. K. Denek, T.M. Zimny, Częstochowa 1999.

Warto też wspomnieć o personifikacji Ojczyzny. W okresach zagrożenia narodowego przedstawiano ją jako kobietę kochającą, która wymaga miłości i obrony. Szerszy zasięg ma obraz Ojczyzny jako matki, która wydaje na świat dzieci, karmi i otacza je opieką, obdarza miłością i wymaga wzajemności.

Więź z Ojczyzną wyrażana jest za pomocą zaimków dzierżawczych: nasza i moja. Odpowiadają one, używając terminologii Stanisława Ossowskiego, Ojczyźnie publicznej i prywatnej.

Więź osoby z Ojczyzną wyrażają relacje: dziedziczenia, własności, urodzenia, pochodzenia. Wyraża je Maria Konopnicka w wierszu *Co Ojczyzna?*:

*Ojczyzna moja – to ta ziemia droga,
Gdzie ujrzał słońce i gdzie poznał Boga,
Gdzie ojciec, bracia i gdzie matka miła,
W polskiej mnie mowie pacierza uczyła.
(...)*

*Ojczyzna moja – to ten duch narodu,
Co żyje duchem wśród głodu i obłodu,
To ta nadzieja, co się w sercach kwieci
Pracą u ojców, a piosnką u dzieci.*

Wzbogacają je uczucia przeznaczenia, powołania, przywiązania. Dostrzegał to Stefan Żeromski w powieści *Przedwiośnie* pisząc: *Każdy z nas ma swoje miejsce ulubione w dzieciństwie. To jest ojczyzna duszy.* Ojczyzną może być też miejsce startu życiowego (Tymon Terlecki: Paryż).

Ojczyzna to jest miejsce na ziemi i miejsce w duchu, które się pomnaża, z którego zdobywa się świat, orientację w świecie. Określana jako „nasza” stawia określone wymagania w sensie powinności (służba, obrona, miłość) i praw (współcześnie przybierających często formę roszczeń).

Kierując się wartościami: bycia u siebie, przywiązania, życzliwości, niepodległości, bezpieczeństwa i sprawiedliwości, wyróżnia się odpowiednio: ojczyznę rodzinną-domową (określaną metaforycznie jako gniazdo rodzinne, kolebka na Pomorzu – ojcowizną), małe ojczyzny (lokalna, regionalne, które znajdują się pośrodku ojczyzny domowej i narodowej), ojczyznę narodową i państwową oraz społeczną, zwaną humanistyczną (stanowi ona reakcję na przerośnięty nacjonalizm), kulturową, miejsca, ojczyznę matkę (traktowaną jako model syuntetyzujący wszystkie dotąd wymienione profile Ojczyzny).

Współczesnemu pojęciu Ojczyzny odpowiada kompleks wyobrażeń obejmujący: dom, rodzinę, ród, wieś, powiat, województwo, kraj, ziemię, naród, kulturę, wiarę, oparty na opozycji swój (obcy). Charakterystyczne w tym kompleksie jest to, że naród nie jest tu najważniejszy. Rola ta przypada cesze pokrewieństwa, zawartej w słowiańskim pniu ród. Mówi się o pokrewieństwie całego rodzaju ludzkiego (ros. *rod czelowieczeskij*) i o całym świecie ludzi. Ogólnie przyjęte pojęcie Ojczyzny narodowej znajduje się między rodziną i światem.

Jaki jest związek ojca i matki z Ojczyzną? Pierwszy przez rozwiązania prawne: dziedzictwo po ojcu, spadku, ojcowizny. Stąd w naszym języku przesunięcie znaczenia z ojcowizny na Ojczyznę. Związek matki z Ojczyzną wyraża się w odniesieniu do ziemi. Była ona dla Słowian matką, która rodzi i żywi. Dlatego otacza się ją czią jako Ziemię – Matkę. Matkę i ojca łączy dom, ognisko rodzinne, serce małej Ojczyzny. Dobrze to wyraża kaszubski wyraz *domowina*. Postrzega się nią w sensie Ojczyzny: rodzinno-domowej, małej (lokalno-regionalnej), narodowej, państwowej, społecznej, publicznej, kulturowej, miejsca, matki⁷.

„A to Polska właśnie”

Ojczyzna to suma własnych indywidualnych odczuć, wspomnień, oczekiwań, planów i nadziei. Może nią być: matka pochylona w ogródku w powodzi kwiatów; ojciec klepiący kosę w nadciągającym ciepłym czerwcowym wieczorze; dom rodzinny z kamieniem u węgla, z kwiatami w oknach, z podłogą umytą przez mamę; modlitwa wieczorna; ufne bociany; łąki umajone; krzyże i figury przydrożne; szkoła; nauczyciele; prefekt; pieczenie ziemniaków w ognisku na polu; rezurekcja; kuropatwy i bażanty w ogródku; babie lato; konie i krowy na pastwisku; koloryt pszenicznych łąnów, rumianków i modraków; kapliczki na rozdrożach; śpiewne brzęczenie pszczół; znak krzyża, który czynił siewca rzucając pierwszą garść zboża na skiby ziemi, względnie matki układającej do snu dziecko lub towarzyszący przy krojeniu nowego bochenka chleba; ulica, na której upłynęło dzieciństwo i przy której kwitły malwy i jaśminy; znajome pagórki wsi; owal jeziora; brzeg rzeki; miasto, w którym uczęszczało się do szkoły; dźwięk hejnału z Wieży Mariackiej; niedzielne bicie dzwonów; niepowtarzalna atmosfera Sukiennic wraz z salą Hołdu Pruskiego, plusk wiślanych fal w Tczewie; pobrzękiwanie ostrzonych kos na polach i serdeczne pozdrowienia przy pracy: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus” albo „Panie Boże dopomóż”, w odpowiedzi „Panie Boże zapłać”; śpiew ptaków w zaroślach; nadlatujące bociany, symbolizujące życie i gniazdo rodzinne.

Dla autora tego tekstu Ojczyzna wyraża to wszystko, co od najwcześniejszych lat nosi w sercu i co wyrasta z krzemienieckiego dziedzictwa, a równocześnie miejsca jego urodzenia, wychowania w rodzinie; zawsze inne i niepowtarzalne ruiny zamku przyglądające się z wysokości góry rodzinnemu miastu Juliusza Słowackiego w *dolinie mgłą zawianej* oraz *tam, gdzie Ikwy srebrne fale płyną i gdzie, góry moje błękitnieją mrokiem*. Łączy się ona także z edukacją w Ostrowcu Świętokrzyskim, Tczewie i Poznaniu. Pojęcie to konfrontuję z współczesnością, w której – niestety – coraz mniej miejsca ma myślenie i działanie przez pryzmat Ojczyzny,

⁷ J. Bartmiński, *Polskie rozumienie ojczyzny i jego warianty*, (w:) *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, red. J. Bartmiński, Lublin 1993.

którą Stanisław Wyspiański w III akcie *Wesela* znamienne określa *A to Polska właśnie*.

Ojczyzna jest słowem znaczeniowo bogatym. Odsyła do wielu desygnatów. Zasadniczym jej odniesieniem jest rodzinny kraj, naród i język. Pojęcie to obejmuje też inne przestrzenie. Na przykład w poemacie Karola Wojtyły pod tytułem *Myśląc Ojczyzna* znajdujemy ślady, jak jednostka ludzka poznaje język ojczysty, dojrzewa w nim w rodzinnym domu i środowisku swego dzieciństwa. Pojawiają się w nim obrazy: jasnego nieba, pól pokrytych zbożem, drogi wytyczonej zbożem, wieczornego milczenia i *zmęczonych płuc mej ziemi*. Przedstawione są czynności związane ze zniwami. Największą pojemność semantyczną mają pojęcia kraju i narodu. Nic dziwnego, że znalazły one w interesującym nas tu poemacie tyle miejsca.

Ojczyzna w opinii 1872 respondentów

Określenie Ojczyzna nie sprawiało badanym większych trudności. Interesująca jest, bardzo obszerna zresztą, różnorodność interpretacyjna tego pojęcia. Większość ankietowanych za punkt wyjścia przyjęła „Ojczyznę – jako wartość wielką i stałą”. Wśród najczęściej udzielanych odpowiedzi pojawiły się następujące stwierdzenia, że Ojczyzna to: dom rodzinny; miejsce zamieszkania; kraj, w którym się urodziłem; miejsce, w którym znajdują się korzenie moich przodków; kultura narodowa, obyczaje, tradycje; miasto rodzinne; miejsce, z którym człowiek jest związany emocjonalnie; historia; druga matka; naród ze swoją tożsamością; wspólnota ludzi; zbiór wartości; bezpieczeństwo.

W wielu wypowiedziach Ojczyznę utożsamia się z domem rodzinnym. Wyrząd „dom” porusza serca respondentów. Jest ich pierwszym światem, stanowi istotę bytu oraz miejsce urodzenia i dołączenia do grona najbliższych – rodziców, rodzeństwa, dziadków. Otoczyli oni nas opieką i troską oraz wychowali, byśmy czuli, kochali i byli szczęśliwi. Związek domu z małą Ojczyzną wyraża Jan Sabiniarz w pięciowierszu *Tu jest moje miejsce, tu jest mój dom*:

Tak jak nie może istnieć

Niebo bez gwiazd,

tak bez domów

nie może istnieć

Mała ojczyzna.

Pojęcie Ojczyzna dla uczniów ze szkół podstawowych to przede wszystkim: dom, rodzina, miejsce urodzenia, kolebka przodków, obyczajów, tradycji, symbole narodowe, pola bohaterskich walk, a także łąny zbóż, łąki, lasy, rzeki, góry, morze.

Młodzież ze szkół ponadpodstawowych traktuje Ojczyznę jako wartość, którą odszukuje w sferze indywidualnej, prywatnej, „własnej”. Świadczą o tym zaimki

dzierżawcze: mój dom, kraj; moje strony; moja Ojczyzna. Charakterystyczna jest dla tej grupy młodzieży wypowiedź, że *wartość Ojczyzny polega na poczuciu zakorzenienia, przynależności, wpisania w historię pewnej wspólnoty bycia u siebie*.

U studentów słabnie emocjonalne znaczenie tego pojęcia. Ojczyzna zaczyna być miejscem, gdzie się urodzili lub mieszkają. Dominuje u nich wspólnotowe, społeczne nad ideologicznym rozumienie Ojczyzny. Małżeństwo i rodzina jest sensem życia, celem, wartością i źródłem radości dla większości studentów. Nie przeszkadza to im uznawać Ojczyznę jako wartość, „której warto i trzeba służyć”. Postrzegają oni Ojczyznę w aspekcie wartości jako miejsce na ziemi, określone terytorium, Polskę. Zwracają uwagę na personifikację Ojczyzny. Wskazują, że może ona być matką, macochą, piękną dziewczyną; człowiekiem mającym ciało i duszę. Rysuje się ona im jako realne lub wymarzone miejsce na ziemi. Jeżeli spełnia pokładane w niej nadzieje jest miejscem pełnym miłości, gdy tego nie czyni uosabia „ciemność śmierci, dolinę łez”.

Wśród nauczycieli zauważa się unikanie w posługiwaniu się pojęciem Ojczyzna. Nie wynika ono z dewaluacji słowa Ojczyzna. Ma swe zarzewie w propagandzie okresu komunizmu i języku środowisk opozycyjno-solidarnościowych. Prawdopodobnie uważają oni, że *ujawnianie zaangażowanej postawy wobec Ojczyzny uważane jest za niemodne, nienowoczesne*⁸. Podkreślają, że Ojczyzna jest wartością, którą trzeba chronić i rozwijać. Zaspokaja ona potrzeby: zakorzenienia, identyfikacji, tożsamości, akceptacji. Z Ojczyzną łączy się pojęcie patriotyzmu. Jest ono rozumiane jako dbałość o wspólne dobro. Niestety, nauczyciele niezbyt sobie cenią patriotyzm. Jest to zastanawiające, ponieważ składając ślubowanie zawodowe przyrzekają kształcić i wychowywać młode pokolenia w duchu umiłowania Ojczyzny⁹. Ponad tę wartość cenią obowiązkowość, humanitaryzm, tolerancję i krytycyzm, odpowiedzialność i sprawiedliwość.

Czy nie posługiwanie się słowem Ojczyzna, nie mówienie o niej dowodzi zaniku poczucia ważności sprawy? Oczywiście, że nie. Jest to pewne tabu nałożone na to słowo, które wynika z szacunku do Ojczyzny (Jan Kasprówicz, *Rzadko na moich wargach*).

Dla 27% uczniów zasadniczych szkół zawodowych, 18% z techników, po 13% studentów i nauczycieli Ojczyzna kojarzy się z biedą, pojęciem zdevaluowanym czy całkiem abstrakcyjnym. Interpretują je jako *miejsce przypisane człowiekowi z góry*, z którym brak jakichkolwiek związków emocjonalnych. Należałoby się zastanowić, co leży u podłoża tego niepokojącego zjawiska? Czy nie jest to reakcja na zjawisko, że Polska legitymuje się tylko 14% obywatelami, którzy uważają, że są szczęśliwi i aż 73% zadowoleni i 13% nieszczęśliwi (według Rolanda Ingleharta, *World Values Survey 1995-1997*). Daje to jej dopiero 34 miejsce na światowej liście szczęścia¹⁰.

⁸ A. Kłoskowska, *Kraj do którego się wraca. Czym jest Ojczyzna dla lubelskich studentów*, (w:) *Pojęcie...*, red. J. Bartmiński, Lublin 1993.

⁹ K. Szewczyk, *Wychować człowieka mądrego. Zarys etyki nauczycielskiej*, Warszawa 1998.

¹⁰ B. Patkiewicz, *Jak być szczęśliwym?*, „Polityka” 1999, nr 14.

Oznacza to, że 33 państwa wyprzedza nas pod względem poczucia szczęścia ich obywateli. Brak odczuwalnego programu poprawy samopoczucia obywateli, zwłaszcza młodzieży może wpływać na przemiany ich związków z Ojczyzną.

Nasuwa się spostrzeżenie, iż samo kształtowanie pojęcia Ojczyzna ma najważniejsze znaczenie w młodszym wieku szkolnym, gdzie umysł dziecka i świat jego wartości dają się w bardzo plastyczny sposób modyfikować. Jednocześnie należałoby zwrócić większą uwagę na ciągłość tego procesu na poziomie szkół średnich, gdzie zauważa się niepokojące wahania dotyczące pojęcia Ojczyzna. Kształtowanie pojęć jest bowiem procesem ciągłym, w którym każdy etap jest równie istotny. Trzeba także pamiętać, iż proces ten nie obejmuje wyizolowanego pokolenia, lecz wiele społeczności na przestrzeni dziejów państwa. Konieczne jest również perspektywiczne spojrzenie na ten problem, bowiem od współczesnych zależy całokształt przyszłych pokoleń i właściwe ukształtowanie samego pojęcia Ojczyzna.

Odpowiedzi ankietowanych zróżnicowane były również w zależności od poziomu wykształcenia. Okazało się, że poziom wykształcenia idzie w parze ze stopniem świadomości społecznej. Osoby z wyższym wykształceniem podawały szerszą i bogatszą definicję Ojczyzny, uzupełniając niejednokrotnie znaczenie dosłowne o ukryte, metaforyczne np.:

- *Ojczyzna to kraj, w którym czuję, że jestem u siebie.*
- *Ojczyzna jest dla mnie przystanią skołatanego wędrowca, powracającego ze swojego długiego życia do cichego kąta, w którym może spokojnie przeanalizować swoje życie i zasnąć...*
- *Ojczyzna jest jak cień, o którym się nie myśli, a wiadomo, że istnieje, że jest z nami wszędzie. Jest powietrzem, którego nie widać, a odczuwamy dopiero jego brak, dopiero strata uświadamia nam czym jest.*

Te przepiękne, pełne ładunku emocjonalnego wypowiedzi ankietowanych osób z całą pewnością zaprzeczają ogólnie rozpowszechnionemu stwierdzeniu, iż pojęcie Ojczyzna uległo dewaluacji.

Czynnikami różnicującym odpowiedzi na temat istoty Ojczyzny okazała się płeć respondentów. Młodzież szkolna i studencka płci męskiej oraz nauczyciele w większości na pierwszym miejscu wymieniali Ojczyznę jako miejsce urodzenia, wychowania i zgonu. Natomiast dziewczęta ze szkół ponadpodstawowych, studentki i nauczycielki traktowały to pojęcie jako kraj bliski sercu, w którym mieszkają, wychowują dzieci i wnuki; kraj, w którym żyli przodkowie. Jest to ściśle związane z ich rolą jako matkami i określonymi, w związku z tym, obowiązkami.

Pojęcie Ojczyzna wywołuje w świadomości respondentów pewne skojarzenia. Dlatego kolejnym etapem badań stała się analiza słów, kojarzących się ankietowanym z Ojczyzną. Wśród najczęściej spotykanych odpowiedzi pojawiły się następujące określenia: patriotyzm, honor, poświęcenie, tradycja, historia, niepodległość, język, symbole narodowe, kultura, jedność, przywiązanie, dom, wartość naczelna, odpowiedzialność, obywatelstwo, solidarność. Grupa tych wypowiedzi ma silny, dodatni ładunek emocjonalny.

Oprócz nich znalazły się jednak też asocjacje o charakterze negatywnym. Charakterystyczne dla nich są stwierdzenia, że *Ojczyzna to pewna wartość, ale nie naczelna; pojęcie obojętne; brak poczucia wspólnoty; brak związku duchowego; to tylko kawałek ziemi; wstydzę się jej; zamieniłbym ja na inną*. Stwierdzenia te pojawiły się w wypowiedziach uczniów szkół średnich i studentów. Czy to niepokojące zjawisko wskazuje na brak u nich poczucia tożsamości narodowej? Jednocześnie optymistyczny jest fakt, że to tylko nieliczna grupa ankietowanych ma tak negatywny lub obojętny stosunek do własnego kraju.

Na uwagę zasługuje również różnica w hierarchii skojarzeń, wyznaczona przez płeć badanych. Młodzież męska i nauczyciele najczęściej odwoływali się do stereotypowego hasła „Bóg, Honor, Ojczyzna”, a dopiero na kolejnych miejscach umieszczali dom, rodzinę, kulturę, jedność, miłość, zaufanie. U respondentek hierarchia ta wyglądała nieco inaczej. Pojęcie Ojczyzna kojarzyły one bowiem najczęściej z domem, rodziną, miłością, bezpieczeństwem, a dopiero później umieszczały patriotyzm, honor, kulturę, język.

Przyczyną tego zjawiska jest prawdopodobnie specyficzna sytuacja dziejowa naszego narodu, wielokrotnie objętego tragicznymi konfliktami w większej lub mniejszej skali. Doprowadziło to do ugruntowania się pewnych, zresztą niezwykle pozytywnych, schematów: mężczyzny jako obrońcy Ojczyzny oraz kobiety – matki Polki, strażniczki ogniska domowego.

Odpowiedzi ankietowanych dotyczące pytania: Czym jest dla Ciebie Ojczyzna?, pokrywały się z kwestią zdefiniowania pojęcia. Jednak dość często pojawiało się określenie „wartość nadrzędna”, które postawiło Ojczyznę na najwyższym szczeblu hierarchii wszelkich wartości.

Przedstawiając interesujące nas tu pojęcie Ojczyzna coraz częściej nawiązuje się do bardzo popularnego obecnie określenia „Mała Ojczyzna”. Na pytanie: Co rozumiesz przez pojęcie „Mała Ojczyzna”?, odpowiedzi ankietowanych były jednorodne. Przeważało stwierdzenie, iż jest to region, najbliższe środowisko, w którym człowiek dorasta, miejsce urodzenia i egzystencji ludzkiej. Pojawiły się niezwykle ciekawe, indywidualne odpowiedzi, np.: *To miejsce, które szczególnie mocno związane jest z naszymi wspomnieniami, kulturowymi tradycjami. To ziemia, do której udajemy się w podróże sentymentalne*. Wielu badanych zawężało pojęcie „Małej Ojczyzny” do terytorium miasta lub wioski, miejsca swego urodzenia lub/i zamieszkania. Znalazły się również stwierdzenia, że przedkładanie interesów mikro- i makroregionów nad dobro kraju osłabia więź obywateli z Polską jako całością, co może spowodować w konsekwencji antagonizmy regionalne.

Okazuje się, że współcześni Polacy posiadają świadomość ogólnej przynależności narodowej, natomiast słabiej rozwinięte jest poczucie tożsamości z „Małą Ojczyzną”.

Istotna dla współczesnego państwa polskiego kwestia edukacji dla Ojczyzny interpretowana była przede wszystkim jako nauka mająca na celu identyfikowanie się z historią kraju i kształcenie przywiązania obywatela do zamieszkiwanego terytorium, a także zdobywanie większej wiedzy dla dobra ogólnego, narodowego.

Ankietowani dostrzegli również inną możliwość zdefiniowania tego pojęcia: kształtowanie u młodzieży właściwych postaw wobec swego kraju, a także poznawanie i zgłębianie historii Ojczyzny, prawdy o ludziach i wydarzeniach dziejowych.

Z analizy odpowiedzi, związanych z edukacją dla Ojczyzny, młode pokolenie Polaków płci męskiej i nauczyciele przyjęli zupełnie odrębny punkt widzenia na tę kwestię w porównaniu z dziewczętami, studentkami i nauczycielkami. Pierwsza z grup posłużyła się konkretnymi, takimi jak: likwidacja analfabetyzmu, wzrost wykształcenia średniego i wyższego, kształcenie prawych, lojalnych i produktywnych obywateli, umacnianie poczucia przynależności do kraju, nauka historii i kultury, kształtowanie postaw patriotycznych. Dla dziewcząt, studentek i nauczycielek natomiast najważniejszym przedsięwzięciem okazało się kształcenie i wychowanie dzieci w taki sposób, by wpoić im podstawowe wartości, zaznajomić z tradycjami, pielęgnować dorobek przodków, uczyć miłości, ofiarności i lojalności wobec Ojczyzny. Zdają one sobie jednocześnie sprawę z faktu, że to na nie przede wszystkim spada obowiązek kładzenia podwalin pod edukację dla kraju, natomiast kontynuacja tego procesu ma miejsce w szkole.

Niezwykle trudne okazało się określenie przez ankietowanych swej postawy. W obrębie pytania: Czy czujesz się patriotą?, wiele osób odpowiedziało twierdząco. Część badanych nie potrafiła udzielić żadnej odpowiedzi, natomiast znalazły się osoby, które jednoznacznie zaprzeczyły. Pociuszające jest to, iż był to niewielki procent ankietowanych.

Wszyscy ankietowani stwierdzili jednoznacznie, że rzeczą niezwykle ważną jest kształcenie u dzieci i młodzieży postaw patriotycznych. Niektórzy, pomimo twierdzącej odpowiedzi, nie potrafili sprecyzować na czym miałyby to polegać i jaki ma być cel tego procesu. Podkreślano, że brak postaw patriotycznych u dzieci spowoduje, że w wieku dorosłym ulegną dominacji postawy konsumpcyjnej i mogą utracić poczucie tożsamości narodowej. Jest to również istotne, by w przyszłości chcieli żyć i pracować właśnie w tym kraju, a bez wytworzenia związku emocjonalnego jest to bardzo trudne. W momentach zagrożenia bezpieczeństwa narodowego trudno nakłonić takich obywateli do jedności w działaniu oraz do bezgranicznego poświęcenia się dla Ojczyzny.

Badani podają różne drogi postępowania w kierunku kształtowania miłości do Ojczyzny. Najczęściej przywoływane stwierdzenia to: wychowanie w domu, w szkole i Kościele, kultywowanie tradycji i obrzędów, szacunek dla kultury, języka oraz historii, poznanie kraju, wpajanie miłości do Ojczyzny i poczucia dumy, że jest się jej córką lub synem.

Wnioski, nasuwające się po przeanalizowaniu wszystkich ankiet, są optymistyczne i zaprzeczają ogólnie przyjętym, stereotypowym sądom, iż Ojczyzna i patriotyzm to pojęcia zdevaluowane. Okazuje się, że Polacy w swej naturze mają zakorzeniony patriotyzm. Można stwierdzić, iż mamy do czynienia z jedną z najistotniejszych zalet narodowych. Niezwykle ważne jest, by w odpowiedni sposób rozbudzić i podsycać ten wewnętrzny płomień miłości do Ojczyzny. Trzeba zadbać,

aby kształtowanie postaw patriotycznych miało charakter procesu, a nie sporadycznych przejawów. Równie istotna jest świadomość, że proces ten trzeba rozpocząć jak najwcześniej, na łonie rodziny, kiedy w młodym umyśle powstają podstawy hierarchii wartości, i aby umiejętnie kontynuować go na kolejnych etapach szkolnej edukacji, nie zaniedbując żadnego z nich. Rodzina, szkoła, Kościół, ZHP, ZHR, PTTK i PTSM to podstawowe elementy, najważniejsze środowiska, na których gruncie następuje kształtowanie postawy obywatelskiej i miłości do Ojczyzny.

Ważne jest, aby rozwijać we współczesnym, polskim społeczeństwie poczucie tożsamości z „Małą Ojczyzną”, świadomość możliwości uczestniczenia w jej ogólnym rozwoju. „Małe Ojczyzny” składają się bowiem na pojęcie wielkości „Ojczyzny”. Wzajemne zależności pokoleniowe mają ogromny wpływ na kształtowanie wizerunku całego społeczeństwa, Polski. Nie dbając o własną postawę patriotyczną, nigdy nie wykształcimy jej u dzieci i młodzieży. Chcąc ukształtować zdrowe, demokratyczne społeczeństwo trzeba dbać o edukację dla dobra Ojczyzny, by pojęcie to nadal było wartością nadrzędną¹¹.

Naczelna wartość krajoznawstwa

Z przedstawionych rezultatów badań dotyczących Ojczyzny oraz wieloletniej aktywności autora tego opracowania w szkolnym ruchu krajoznawczo-turystycznym, PTTK i PTSM wynika, że Ojczyzna jest naczelną wartością dla edukacji prowadzonej w aspekcie krajoznawstwa i turystyki¹². Przypomina ona nauczycielom kraju ojczystego¹³ o powinności otwierania oczu dzieciom i młodzieży na piękno kraju i urodę jego życia oraz zasiewania narodowej ewangelii w sercach i umysłach Polaków.

Geniuszem piękna w sensie jego tworzenia, mistrzem niejako absolutnym, jest przyroda. Zatem zwracamy uwagę dzieciom i młodzieży na: tajemniczość boru i puszczy; potęgę i bezkres morza; majestat gór; odcienie zieleni; bogactwo barw łąki; piękno zmokniętej pajęczyny rozpiętej na ociekających wodą igłach kosówki; urok małego żuczka wędrującego w dżungli łąkowych traw, względnie kolorowej ważki rozpiętej w wibracji przezroczystych skrzydeł nad potokiem, rzeką lub taflą jeziora; zalaną morzem mgły dolinę rzeki; falujące łąny zboża; ciszę zżętych pól; słodycz ogrodów wśród malw i słoneczników. Starajmy się w czasie wycieczek ułatwić ich uczestnikom: słuchanie wiosenno-letniego wiatru, jak gra na fletach traw oraz śpiewu świerszczy w trawach rozgrzanych słońcem lipca; podziwianie urody sroki żerującej w zagajniku, ociążałego wdzięku salamandry, wysmukłego

¹¹ E. Czaja, D. Hyżak, *Uczniowie, studenci i nauczyciele wobec wartości*, (w:) *Edukacja jutra (V Tatrzzańskie Seminarium Naukowe)*, red. K. Denek, T.M. Zimny, Częstochowa 1999.

¹² K. Denek, *Wymiar ponadczasowy*, „Poznański Turysta” 1994, nr 5; G. Pawlak, *Odkrywanie sensu zwrotu «Poznaj swój kraj – Ojczyźnie służ»*, „Poznański Turysta” 1994, nr 5.

¹³ K. Denek, *Nauczyciele kraju ojczystego*, „Nowa Szkoła” 1981, nr 10; 1981, nr 11.

żurawia studziennego zanurzającego się do cembrowanego polnymi kamieniami źródła, zaoranego lśniąca skibą pola.

Polska kusí urokliwymi szlakami Beskidów i Sudetów, pojezierzem przyskajającym srebrzystą łuską wód spoza zieleni lasów, mrocznymi ostępami resztek puszczy, w których skrył się dziki zwierz, morzem poszumu turkusowych, grzywiastych fal, spienionymi jeziorami.

Do wdzięcznych tematów wizualnych, łatwych do podpatrzenia na wycieczkach szkolnych, należy piękno wschodów i zachodów słońca lub gwiazdzistych, księżycowych nocy. Nie powinno ono uchodzić uwadze uczestników wycieczek szkolnych, lecz stać się dla nich źródłem głębokich doznań estetycznych, radości i zadowolenia.

Ileż wzruszeń i niezapomnianych przeżyć doznajemy poddając się urokowi Gniezna z jego licznymi kopułami, wieżami kościołów, basztami, wąskimi cichymi i krętymi uliczkami, wspaniałymi portalami zabytkowych kamienic, resztkami murów obronnych, dumnym wzgórzem Lecha, bezcennym miejscem pamiątek drogich sercu każdego Polaka, z historyczną katedrą. Nie tylko Gniezno fascynuje wrażliwe umysły młodzieży. Każda miejscowość ma swe osobliwe uroki. Tkwią one ukryte w środowisku wiejskim. Trzeba je tylko umieć dostrzegać samemu i nauczyć tego swoich podopiecznych, a rozmiłujemy dzieci, młodzież i dorosłych w rodzinnej miejscowości i ojczystym kraju. Jest w czym wybierać¹⁴.

Konkluzje

Na co dzień dzieciom, młodzieży i dorosłym bliższa jest mała Ojczyzna. Nie należy jej przeciwstawiać dużej Ojczyźnie jako duchowej całości integrującej wszystkich Polaków. Jest to zrozumiałe skoro pamięta się, że aby uczestniczyć w życiu Ojczyzny trzeba być zakorzenionym w ojcowiznie, która się zaczyna od ulicy, wioski, ogarnia miasto, powiat, województwo i Polskę.

W okresie 45 lat Polski Ludowej opartej na scentralizowanym sprawowaniu władzy nastąpiło wśród społeczności lokalnej osłabienie poczucia więzi z własnym środowiskiem i rozdzielenie wspólnot lokalnych. Od nich trzeba rozpocząć odbudowę Polski, dbając by każda z małych Ojczyzn otrzymała swój własny *genius loci*. Ten jak majestatyczne drzewa, potrzebuje czasu, aby móc się głęboko zakorzenić¹⁵.

Na edukatorów, nauczycielach kraju ojczystego, spoczywa dziedziczny obowiązek przekazywania Ojczyzny następnym pokoleniom, ukazywania sensu i potrzeby przedłużania polskości.

Ważną rolę w kształtowaniu miłości do małej Ojczyzny odgrywa edukacja oparta na dziedzictwie kulturowym w regionie. Stwarza się w niej ramy oparcia

¹⁴ K. Denek, *Na turystycznych szlakach Polski*, Toruń 1996; K. Denek, *Wycieczki we współczesnej szkole*, Poznań 1997.

¹⁵ K. Denek, *Ojczyzna*, „Ziemia'99”, Warszawa 1999.

kształcenia i wychowania na małych Ojczyznach i poznawaniu własnego środowiska. Problematyka małych Ojczyzn i tożsamości regionalnej postrzegana jest w niej jako źródło postaw obywatelskich i patriotycznych. Miłość i poznanie małej Ojczyzny w sensie podwórka, miejscowości, regionu, ziemi, dają oparcie i świadomość odrębności i niepowtarzalności ojcowizny. W tym zakresie istotną rolę odgrywa działalność PTTK wśród młodego pokolenia Polaków, oparta na regionalizmie.

Do namysłu nad obecnością regionalizmu w polskiej szkole i PTTK skłaniają napięcia występujące między wyraźnie zarysowującymi się tendencjami cywilizacyjnymi w postaci globalizacji i lokalizacji.

Przywracanie edukacji szkolnej i w działalności PTTK wartości małej i dużej Ojczyzny i nadanie im właściwego sensu nie nastąpi szybko. Wymaga ona od rodziców, nauczycieli, władz szkolnych, samorządów lokalnych, PTTK, harcerstwa, Kościoła, towarzystw kulturalnych i regionalnych pracy organicznej. Znaczenie i charakter jej trafnie ujął Bolesław Prus – *praca rozumna, wytrwała, która nie myśli o zbieraniu owoców w tydzień po posiewie, lecz umie działać bodajby przez kilka pokoleń, przebijają góry, nad przepaściami rzuca mosty, wydobywa z gruntów jałowych urodzaj, a w duszy społecznej hoduje wielkie przymioty*¹⁶. Tylko taka praca zapewni na tym odcinku postęp. Chodzi o postęp w rozumieniu Stefana Żeromskiego jako: *nienustanny, nienstępny przed niczym, ściśle świadomy swego rozwoju i biegu (...). Postęp ma własność światła, biegnącego w dal wieknieście i ma naturę linii prostej, która w swym niepowstrzymanym rzucie naprzód nigdy i nigdzie nie ma końca*¹⁷.

¹⁶ B. Prus, *Najogólniejsze ideały życiowe*, wyd. II przejrzone, Warszawa 1905.

¹⁷ S. Żeromski, *Snobizm i postęp*, Warszawa 1923.